

T. Gulei, Cand. Phil. Sci., Assistant Prof.
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Neo-urbanization in modern English

The article deals with the problem of urban names' formation in English in the issue of urbanization and technological breakthrough in cities in the 21st century. The attention is also focused on the principles of nomination of compounds and their embodiment in English. The influence of the modern English names of city innovations on the city ranking is analyzed.

Keywords: *categoric boundary, idioethnic concept, prototype, secondary nomination, suffixoid, supeordinative level, the conceptual picture of the urbanized world, urban name, urbanization, word-formation.*

УДК 807.415.1.

Н. В. Давиденко, асп.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ АВТОРІВ

Стаття присвячена дослідженню рідковживаних соціально-правових термінів латинського походження у творах українських авторів. Матеріалом для історичного та лінгвістичного аналізу соціально-правової термінології стали прозові твори І. Франка. Результати здійсненої роботи можуть стати у нагоді для вирішення цілої низки питань з унормування, кодифікації та подальшого дослідження юридичної, зокрема соціально-правової термінології латинського походження.

Ключові слова: *мовна свідомість, адміністративні терміни, акцептація, словотвір.*

Дослідження, необхідні для вирішення мовно-теоретичних проблем у галузі термінології є досить актуальними, адже у вирі історичних змін та пошуку нових правових форм питання точності, розробленості юридичної термінології постає з новою гостротою. Одним із пріоритетних напрямків дослідження юридичної, зокрема соціально-правової термінології, є аналіз у діахро-

нії. Результати таких історико-лінгвістичних досліджень були б корисними фахівцям багатьох наук, насамперед історикам, філологам, дослідникам історії права тощо. Стануть у нагоді такі відомості й у справі унормування сучасної юридичної термінології. Термінознавці підкреслюють, що загалом історія формування термінології права в українській мові, окрім власне історико-лексикологічного аспекту, "дає можливість спостереження процесів термінотворення у їх динаміці, відбору словотворчих засобів для мотивованої номінації спеціальних понять, спеціалізації морфем і моделей на вираженні певних стандартних значень, використання різних засобів термінотворення та ін" [1]. Історичні події "віддзеркалюються" у мові, але відображення певних реалій у власне термінологічних одиницях частіше відбувається поступово. Дослідити процес становлення соціально-правових термінів можна не лише на матеріалі юридичних документів та довідкових видань, багатим та цікавим джерелом є також публіцистичні та, як не дивно, художні твори, адже саме вони найчастіше демонструють "живе" мовлення описуваного періоду. Звичайно, достовірність відтворюваної мови та доречність використання будь-якої лексеми визначається багатьма чинниками: рівень освіченості автора, соціальна приналежність, обізнаність з історичними реаліями, вроджена спостережливість тощо. Але коли йдеться про титанів науково-літературної ниви, матеріалу для різнобічного аналізу зазвичай вдосталь.

За все своє життя видатний український письменник І.Я. Франко створив велику кількість літературних, наукових, публіцистичних та історичних творів, плідною була і його перекладацька діяльність – перекладав з 10 мов більш як 60 авторів. Хоча за висловом дослідниці творчості автора, онуки письменника, З.Т.Франко, "мовна свідомість Франка з дитинства формувалася на базі рідної йому говірки бойківського Підгір'я та під безпосереднім впливом тогочасного літературного оточення" [13:3], а "українську мову вивчав за творами галицьких письменників" [13:17], діалектна мова, характерна для ранніх творів І.Я. Франка, "очищується" з часом, а натомість все більше розширюється за рахунок запозичення слів з польської, німецької, латинської мов

тощо. Широке вживання автором іншомовної лексики вдало проілюстровано у словнику М.А. Тростогона [12]. Особливе зацікавлення викликають твори І.Я. Франка кінця 80-х – початку 90-х років XIX ст. Актуалізація соціальної тематики позначається на лексичному оформленні творів цього періоду: з метою індивідуалізації мови персонажів збільшується кількість вживаної професійно-виробничої, абстрактної й наукової лексики іншомовного походження. Зокрема це стосується й сфери правосуддя, суддівства, адміністративних термінів. Аналізуючи мовну ситуацію в Україні XVII ст. В. М. Нічик у своїй монографії, присвяченій Петру Могилі, говорить, зокрема, про те, що "...шляхтичі вживали переважно польщизну. Ставши католиками й беручи участь у державно-політичному житті Речі-Посполитої, вони потребували й знання латини. Судові документи, постанови сеймиків, розмови освічених людей рясніли словами, виразами, цитатами цією мовою. Без латини не можна було ні здобути ґрунтовну освіту, ні прилучитися до надбань світової науки або політичної діяльності" [5:92]. Із плином часу принципів змін у мовній сфері не відбулося. Юридичні акти Західної Русі писалися трьома мовами: руською, латинською і польською. Але руська, а особливо польська юридична термінологія в XVII–XIX ст. перебувала під значним впливом термінології латинської, і часто юридичні терміни побутували у різних мовних варіантах, що спричиняло розвиток синонімії. Поширеним явищем був запис транслітерованих відповідно до норм староукраїнської мови латинських та польських термінів. Але деякі з лексем, вживаних за життя І. Я. Франка, з часом стають історизмами, або набувають нового термінологічного значення, більш актуального для новітніх часів. Не всі з таких слів відображені у словниках юридичної термінології, історичних енциклопедіях чи тлумачних словниках української мови. Відсутність їх тлумачення перешкоджає розумінню та аналізу творів зазначеного періоду. Об'єктом нашого аналізу стала повість І.Я. Франка "Перехресні стежки". Предметом дослідження у статті обрано рідковживані соціально-правові терміни, тобто такі, тлумачення яких відсутнє у спеціалізованих довідкових

виданнях. Для аналізу відібрано юридичні терміни тільки латинського походження. Звернено увагу також на загальнозжиті слова, що в авторському тексті мають особливий юридичний відтінок у значенні.

Значну групу з дослідженого матеріалу становлять лексеми на позначення різноманітних адміністративних посад. Так, **маніпулянт** [13:42], або **маніпула** (розм.) [13:44] (від лат. *manipularis* – рядовий) у суді виконував канцелярську та частково, можливо, нотаріальну роботу, що підтверджує і тлумачення терміна *manipulatio*, подане у словнику Н. Горбачевського: 1) порядок виконання роботи, діловодство, 2) управління, ведення справи [5]. Вищий щабель посади **офіціал** [13:43] (від лат. *officialis* – дрібний чиновник). У вказаному словнику давньої актової мови зазначено, що, окрім цивільної посади існувала аналогічна й у релігійній сфері, але за ієрархією була вочевидь вищою: *officialis* – 1) служитель, управитель, 2) заступник єпископа ("особа, яка заступала місце єпископа") [6]. Отже можемо зауважити, що у даному випадку І.Я. Франко вживає термін у значенні, що побутує у тогочасній юридичній сфері. Інакше, наприклад, зі словом **акцептант**. За словником Н. Горбачевського, польський термін *аксептант* позначає особливого чиновника у суді, обов'язком якого були прийом та затвердження підписом документів, підлеглого регента. Регент (був гродський і коронний регент) – посада аналогічна до завідувача канцелярії [6]. Але Франко надає слову іншого значення: "кожний вексель виставлений на іншого акцептанта" [13:70]. Тлумачення лексеми у цьому випадку очевидне у порівнянні зі значенням слова у латинській мові античного періоду: *асцептор* – отримувач, збирач (грошей) [4]. Підтверджується це твердження й у словнику, укладеному Яковом Гурляндом: "акцептант – це особа, яка приймає перевідний вексель для здійснення платежу" [15]. Можна простежити за історичною зміною семантичного наповнення цього терміну і відповідно до зміни значення однокореневої лексеми **акцептація**: за римським правом – це прийняття чи отримання якоїсь речі; вживання заходів щодо виконання певних обов'язків. Наприклад, дарування було дійсним тільки за умови

акцептації з боку того, кому воно призначалося. Тобто для набуття чинності будь-якого договору необхідною умовою була акцептація, або обіцянка, що прийняті зобов'язання будуть виконані з боку того, хто ці зобов'язання на себе взяв. Без зміни значення цей термін запозичується германським правом. У французькому праві акцептація (фр. *acceptation*) – це отримання спадку; а от у руському праві, як вже було зазначено, – це прийняття перевідного векселя для здійснення платежу [15]. Сучасне українське законодавство фіксує наступне значення терміну акцептація (акцептування) – це проставлення на векселі акцепту, тобто засвідченої підписом згоди оплатити переказний вексель [7].

Конципієнтом (від лат. *concipere* – збирати, впорядковувати, формувати) називався помічник захисника у суді (адвоката, меценаса, прокуратора, пролокутора). Висновок щодо цього можна зробити з тих вказівок, "диспозицій" (від лат. *dispositio* – розпорядження), які дає адвокат Рафалович, головний герой повісті "Перехресні стежки", своєму конципієнтові: надіслати пошту, переглянути акти, "побрати деякі інформації, виписи з книг ґрунтових і з реєстратури" [13:73, 13:138].

До керівних посад належить згадуваний у повісті **президент** (від лат. *praesidens, entis* – голова, керівник). Сам термін тлумачився значно ширше вже за часів І.Я. Франка. У книзі Олександра Зайди, присвяченій аналізу слів на позначення назв старопольських посадовців, подаються такі визначення: президент – 1) голова зборів, суду, з'їзду, засідання; 2) губернатор (керівник країни, провінції, намісник) [16:59]. Щодо останнього визначення варто зауважити існування посади, майже аналогічної до губернатора (або в окремих випадках президента) – адміністрат (адміністратор). Принциповою відмінністю адміністрата від інших керівників того ж рангу було те, що він міг бути наділений владою і світською, і духовною, тоді як губернатор і президент – це світські посади [15]. Президент у "Перехресних стежках", очевидно, є головою суддівської колегії. На підтвердження цього можна навести слова одного з персонажів повісті, Стальського, який говорить про те, що кінцевий вирок при оскарженні судового рішення, так зване "резюме", виносив саме президент [13:15].

Щаблем нижче від губернатора знаходилися **прокуратор** і **надпрокуратор** (від лат. *procurator* – 1) завідувач, розпорядник; 2) завідувач доходів імператора у провінції). Існує чимало варіантів перекладу слова на позначення цієї посади польською мовою: *rządźca*, *rzańca*, *rząca*, *rządca*, *rządźca*, *rzańca*, синонімічними вважаються також *zarządca*, *przełożony*, *prokurator* [16]. Прокуратор мав вужче, порівняно з губернатором, коло повноважень, і опікувався меншою за обсягом територією (прокураторією). Окремий термін існує на позначення прокуратора міського – синдик (від гр. *σύνδικος* – адвокат, захисник у суді [3]; пор. лат. *syndicus* – повірений міста , суспільства (значення подане за "Дігестами" 533 р. н. е.) [4].

Як історичний термін можна розглядати слово латинського походження **гонораціор** (*honoratior* – вищий ступінь порівняння від лат. *honoratus* – поважний, шановний, той, що займає високу посаду). Синонімами до вказаної лексеми є назви, вживані латинською мовою: *dignitarius* (від лат. *dignus* – гідний, той, хто заслуговує на похвалу і захоплення) і *honoratus*, польські терміни *urzędnik*, *dostojnik*, *dygnitarz*, *żurca* [16]. Вживалися всі ці означення стосовно особи, як правило, знатного походження, обов'язково впливової, заможної, з високим владним становищем у суспільстві, на відміну від, наприклад, *nobilis* (від лат. *nobilis* – відомий, славетний, благородний) – шляхетного дворянина, який не мав земельної власності [12].

У повісті зустрічаються і слова, які можна кваліфікувати як псевдотерміни. Наприклад, поняття **локатор** можна тлумачити як "особу, яка отримала привілей для закладання міста чи села на німецькому праві" [2]. Але у тексті є таке висловлювання: "він мій господар, а я його локатор" [13:62]. Решта контексту підтверджує, що пояснення слова пов'язане із первісним латинським *locator* – кредитор, той хто позичає, надає у тимчасове володіння, але у творі слово вжито у значенні, прямо протилежному до латинського – локатор – це боржник, дебітор.

У "Перехресних стежках" зустрічається чимало похідних термінів, утворених префіксальним способом. Словотворчими ви-

ступають префікси як латинські так і українські, наприклад віцепрезидент [13:23], надпрокурор [13:15] тощо.

Паралельно з українськими вживаються латинські юридичні терміни на позначення суб'єктів власності. Так, у реченні "Не знайдете тут дідича, не знайдете посесора, не знайдете урядника, що не сидів би більше або менше у моїй кишені" [13:66] використано слов'янського походження слово дідич поруч з латинським **посесор**. Дідичем називали "поміщика, великого землевласника" [9], а посесором (від лат. possessor – власник; володар; відповідач) – орендаря [7]. Отже, обидві лексеми належать до одного семантичного ряду "суб'єкт власності", але дідич – постійний власник майна, як правило, землі, переданого у спадок (пор. дідизний – "охоплений правом спадковості" [10]), а посесор – тимчасовий, строковий користувач.

У повісті знаходимо чимало прикладів використання назв документів латинського походження. Зокрема вже згадані акти [14:138]. За словником І. П. Новицького, **акт** – це книга, що знаходилась у різноманітних представницьких місцях для того, щоб записувати до неї документи, які тільки після внесення вважалися дійсними (згодом це право надали гродським книгам) [11]. І тут же у нього цей термін вживається у дещо відмінному значенні, ближчому до сучасного: акт ексекуторіальний, інтромісіальний – це документи, які видавалися судом [11].

Елаборатом [13:210] (від лат. elaborare – виробляти, здобувати, вдосконалювати) названо проект нового статуту, і хоча сумнівною видається можливість приєднання цього слова до офіційних юридичних термінів, цей латинізм, очевидно, побутував серед освічених верств населення Галичини. Вживає І. Франко і термін **денунціація** та однокореневі **заденунційований, заденунціювати** [13:138]. В аналізованому виданні подається таке пояснення цього терміна – "заденунційований – викритий" [13:366], але це слово має ще кілька значень, відмінних від зазначеного: "притягти до відповідальності; призначити" тощо. І.П. Новицький у своєму словнику так пояснює значення однокореневого розглядуваному слова denuntiatio – оголошення, донесення [11]. Відповідно до цього можна розтлумачити **заде-**

нунційований як "оголошений підозрюваним, притягнений до суду, звинувачений (синонім – *inculpatus*)". Ширшим є значення латинського слова, від якого цей термін походить: *denuntiare* означає "повідомляти, призначати, давати розпорядження, передбачати, погрожувати" [4].

Для оскарження судового рішення подавався **рекурс** (від лат. *recursus* – повернення назад, згадування) [14:107]. Паралельно побутував і синонімічний термін **апеляція** (від лат. *appellatio* – звернення, заклик), що зберіг своє первинне семантичне наповнення і в сучасній юридичній науці. В одному семантичному ряду із зазначеними термінами знаходиться лексема **рекламація** (від лат. *reclamatio* – протест), але у тогочасній юриспруденції виділяється диференційний відтінок у значенні: рекламація – це вимога повернути що-небудь у судовому порядку, тоді як апеляція і рекурс – звернення щодо зміни рішення. У цей ряд можна включити термін **супліка** [13:210] (від лат. *supplicare* – просити), українським відповідником якого є слово **скарга**, і в його визначенні йдеться про звернення до суду з вимогою ухвалення рішення.

На час створення повісті "Перехресні стежки" власне українська соціально-правова термінологія все ще перебувала на етапі формування, що відбувалося під значним латинсько-польським впливом. Ілюстрацію цього можна знайти не тільки в юридичних документах, а й у тогочасних літературних творах. Засилля чужомовної лексики значною мірою ускладнює семантичний аналіз термінів, адже одне й те ж слово у польській і латинській мовах могло мати різні значення, а тому тлумачення і переклад запозичених лексем вимагає детального аналізу семантичного складу слова на різних етапах його використання. Результатом цієї роботи має стати вирішення актуального для представників різних галузей науки завдання – створення тлумачного словника історичної, у даному контексті соціально-правової термінології (подібного до "*Slownik łacińsko-polski dla prawników I historików*" (автор Zanusz Sondel), виданого в 1998 році у Кракові), який би став у нагоді усім, хто вдумливо читає твори українських авторів різних історичних епох, і особливо тим, хто цікавиться історією розвитку латинської та української мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Артикуца Н. В.* Термінологічно-правовий фонд української мови : проблеми методології та дослідження / Наталія Володимирівна Артикуца. – Режим доступу: <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/handle/123456789/2440>
2. *Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М.* История государства и права Польши. / Ю. Бардах, Б. Леснодорский, М. Пиетрчак. – М.: Юридическая литература, 1980, 559 с.
3. *Вейсман А. Д.* Греческо-русский словарь. Репринт V-го издания 1899 г. / А. Д. Вейсман. – М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1991. – 1370 с.
4. *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь. Около 50000 слов. Изд. 2-е, переработ. и доп. / И. Х. Дворецкий. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
5. *Нічик В. М.* Петро Могила в духовній історії України. / Валерія Михайлівна Нічик. – К.: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
6. Словарь древнего актового языка северо-западного края и царства польского. / Сост. Н. Горбачевский. – Вильна : Тип. А. И. Зака, 1874. – 397 с.
7. Словарь украинского языка. Собранный редакцией журнала "Кіевская Старина". У 4-х т. / Під ред. Б. Д. Грінченка. – К., 1907 – 1909.
8. Словник-довідник для працівників органів державної податкової служби. / Автори-упорядники: Бондаренко М. О. та ін.; за ред. М. Я. Дем'яненка, П. В. Мельника. – К., 2001. – 344 с.
9. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
10. Словник української мови XVI – 1 пол. XVII ст. / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. / В 11 т. – Львів, 1994.
11. Справочный словарь юридических терминов древнего актового языка Югозападной России / Сост. И. П. Новицкий. – К.: Университетская типография, 1871. – 31 с.
12. *Тростогон М. А.* Словник іншомовної лексики наукових та публіцистичних праць І. Я. Франка / М. А. Тростогон. – Вінниця : Континент-ПРИМ, 2001. – 96 с.
13. *Франко І. Я.* Перехресні стежки: Повість. / Іван Якович Франко. – К.: Дніпро, 1983. – 367 с.
14. *Франко З. Т.* Курс історії української літературної мови. Випуск 10. / Франко З. Е. – К., 1958 – 57 с.
15. Юридический лексикон, объясняющий термины и институты всех прав судопроизводства, судоустройства и нотариата. Выход 1. А–Б. / Сост. Я. Гурланд. – Одесса : Русская типография Исааковича, 1885. – 549 с.
16. *Zajda Aleksander.* Nazwy urzędników staropolskich (do roku 1600) / Aleksander Zajda. – Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1970. – 74 str.

Стаття надійшла до редакції 27.10.15

А. Н. Давыденко, асп.
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

**Социально-правовая терминология латинского происхождения
в произведениях украинских авторов**

Статья посвящена малоупотребительным социально-правовым терминам латинского происхождения в произведениях украинских авторов. Материалом для исторического и лингвистического анализа социально-правовой терминологии послужили прозаические произведения И. Франко. Результаты проведенной работы могут быть использованы для решения целого ряда вопросов, связанных с нормированием, кодификацией и дальнейшими исследованиями юридической, в частности социально-правовой терминологии латинского происхождения.

Ключевые слова: языковое сознание, административные сроки, акцептация, словообразование.

N. Davydenko, PhD student
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

**Social and legal terminology of Latin origin
in the works of Ukrainian authors**

The article deals with investigation of rarely used social and legal terms of Latin origin in writings of Ukrainian authors. Prose works of I. Franko are the material for historical and linguistic analysis of social and legal terminology. The results of the work can be used for solving a range of issues connected with regimentation and codification of the social and legal terminology of Latin origin.

Keywords: linguistic consciousness, administrative terms, acceptance, word formation.

УДК 811.111'253:659.1

О. П. Дейкун, студ.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

**АВТОРСЬКА КАРТИНА СВІТУ І ДІЙСНІСТЬ:
"НАДСАТ" У ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ
(на матеріалі творчості Е. Берджеса)**

Статтю присвячено вивченню способів перекладу українською мовою різноманітних одиниць вигаданої підліткової мови "надсату", які відображають авторський протест проти радянських реалій за рахунок різного ступеня видозміни російських слів, а також утворюють номінативний рівень індивідуально-авторської картини світу Ентоні Берджеса у його відомому романі "Механічний апельсин".

Ключові слова: картина світу, надсат, незмінні одиниці, усичення, спотворення, модифікація, модель.